

Molnár Judit / ADALÉKOK AZ 1944-ES DÉLVIDÉKI GETTÓK ÉS DEPORTÁLÁSOK TÖRTÉNETÉHEZ*

A magyarországi holocaust történetét feldolgozó szakirodalomban talán az egyik legvitatottabb kérdés: kik, mikor és hány személyt hurcoltak el a Délvidékről. A téma szakértői ezeket a kérdéseket vagy kikerülték, vagy rendkívül röviden foglalkoztak velük.

Lévai Jenő – forrásmegjelölés nélkül – a következőket írta: „Szabadkára érkezett (ti. május 1-én – M. J.) kíséretével Endre (László). Megtekintette a Székely Jenő polgármester által a felsőbácskai malomban létesített internálótábor, valamint azt a körzetet, amelyben 4300 zsidót elhatároltak. (Újvidékről Szabadkára, a Tisza-vonalról Szegedre, a Duna-vonalról pedig Endre intézkedésére már előbb Bajára költöztettek át 5200 délvidéki zsidót.)” A Délvidékről a deportálás Zalaszy Ferenc csendőr alezredes vezetésével május 14-én kezdődött – folytatja Lévai –, a kárpátaljai akcióval egyidejűleg, amikor Nagykanizsáról, Bajáról, Horgosról, Barcsról szállították Auschwitzba az áldozatokat. Bajáról május 25–27 között két transzportban történt az elszállítás.¹

A Zsidó Világkongresszus Statisztikai Tudósító Irodája adatait alapul véve, Lévai a Függelékben még megjegyzi: a délvidéki deportálás 21 700 személyt érintett. Ezt az akciót, amelyet „a csendőrdeportációktól függetlenül – német-magyar katonai erők bonyolították le s így – mint nem a csendőrség hatáskörébe eső műveletet – Ferenczy csendőr alezredes jelentéseiben nem szerepel”.²

R. L. Braham könyvében külön alfejezetet (három oldalt) szentelt a Délvidék történetének. Így Lévaihoz képest több adatot közöl: „A belügyminisztériumban lévő Baky-csoport április 19-i határozatának megfelelően a Délvidék zsidóinak gettózása április 26-án kezdődött. . . A főbb gettó- és koncentrációs központok, ahonnan a mintegy 21 000 fős délvidéki közösséget deportálták, Bácsopolyán, Baján, Szabadkán, Szegeden és Bácsalmáson voltak”.³ Sajnos Braham professzor elsősorban az 1945 óta megjelent feldolgozásokat és visszaemlékezéseket jelöli meg forrásként, s ez több helyen nem zárja ki a tévedés lehetőségét.

Stark Tamás *Magyarország második világháborús embervezetése* című tanulmányában arra a következtetésre jut, hogy 13 000 főt, tehát Lévai és Braham végeredményénél jóval kevesebb személyt érintett a délvidéki deportálás. Stark úgy véli, mivel Lévai állítása szerint Zalaszy csendőr alezredes vezette az akciót, így Ferenczy jelentéseiben szerepelnie kell a déli terület adatainak is.⁴ A szerző meg is találja Braham könyvében a Ferenczy jelentéseire támaszkodó táblázatot,⁵ s a – szerinte – délvidékiek számát is. Ugyanis a táblázat szerint május 15–június 7. között Ferenczy június 8-i jelentése alapján 275 415 főt deportáltak, „későbbi jelentései azonban a Veessenmayeréhez közelebbi számot adtak meg”,⁶ azaz 288 333 főt. Stark szerint a két adat közti 13 000 fős különbség a délvidékie-

ket jelenti. Csakhogy Braham forrásként ugyan Ferenczy jelentéseit jelöli meg, de azt, hogy a jelentések hol keresendők, nem tudjuk meg a könyvből. S ez főleg azért jelent problémát, mert a Belügyminisztérium irattárában a Ferenczy saját kezű aláírását viselő jelentések egyikében sem található meg a 288 333 fős adat. . . .

Eddigi levéltári kutatásaim a fenti adatoktól némileg eltérő eredményt mutatnak.

Az 1944. március 19-i német megszállást követően az *Endlösung* (végső megoldás) végrehajtása két vonalon haladt. Egyrészt 1944. március 29-től országos és helyi szinten gyártani kezdték a „zsidórendeletek” özönét, melyekkel a zsidóinak minősített magyar állampolgárokat megfosztották vagyonuktól, legegyszerűbb jogaiktól és életfeltételeiktől. De mindez még nem jelentett gettósítást és elszállítást. Ugyanakkor azonban a *Budapesti Közlöny*-ben közzétettek két olyan rendeletet is, amelyek végrehajtása a zsidó lakosság elkülönítését, elszigetelését célozta, s egyben alapot teremtettek az 1944. április 7-i 6163/1944. VII. res. B.M. számú rendelet gyors megvalósításához: a zsidók kijelölt gyűjtőtáborokba szállításához.⁷ Az egyik az 1240/1944. M.E. számú, a sárga csillag kötelező viseléséről szóló, április 5-én életbe lépett rendelet volt,⁸ a másik pedig április 7-től tiltotta meg a zsidók utazását a különböző járműveken.⁹

1944. április 7-én délelőtt Baky László (a VI. rendőrségi-, VIII. rendőri büntető-, XVIII. országmozgósítási és XX. csendőrségi osztályok felülvizsgálatával megbízott államtitkár) elnökletével a Belügyminisztérium kis tanácstermében Endre László (ekkor de jure Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye alispánja), két német SS-tiszt, valamint csendőr- és rendőrtiszt-ek értekezletet tartottak a zsidókérdés megoldása ügyében.¹⁰ Az értekezlet résztvevői, majd rövid időn belül valamennyi alispán és polgármester, valamennyi csendőrkerületi parancsnok, a csendőrnnyomozó alosztályok parancsnokai, a budapesti és vidéki rendőrkapitányságok megkapták a Baky kézjeggyével ellátott 6163/1944. B.M. res. rendeletet, amely „szigorúan bizalmasan” közölte:

„A m. kir. kormány az országot rövid időn belül megtisztítja a zsidóktól. A tisztogatást területrészenként rendelem el, melynek eredményeként a zsidóságot nemre és korra való tekintet nélkül a kijelölt gyűjtőtáborokba kell szállítani. Városokban és nagyobb községekben később a zsidóság egy része a rendészeti hatóságok által kijelölt zsidóépületekben, illetőleg gettóknak nyer elhelyezést.”

A „zsidók összeszedése” a területileg illetékes rendőrség és csendőrség feladata volt. Szükség esetén a csendőrségnek karhatalmi segítséget kellett nyújtania a városokban a rendőrség számára.

Továbbá: „Az elszállítás fogolyként vonaton, szükség esetén városi, illetve községi előljárásságok által kirendelt előfogatokon történjék. Az elszállítandó zsidók csak a rajtuk lévő ruházatot, legfeljebb két váltás fehérneműt és fejenként legalább 14 napi élelmet, továbbá legfeljebb 50 kg-os poggyászt, amelyben az ágyneműek, takarók, matracok súlya is bennefoglaltatnak, vihetnek magukkal. Pénzt, ékszereket, arany és más értéktárgyakat nem.”

Összeszedési sorrend a következő: kassai (VIII.), marosvásárhelyi (X.), kolozsvári (IX.), miskolci (VII.), debreceni (VI.), szegedi (V.), pécsi (IV.), szombathelyi (III.), székesfehérvári (II.) és budapesti (I.) csendőrkerületek, illetve ezek területén fekvő rendőrhatalóságok felügyelete, legvégül Budapest székesfőváros.¹¹

Mindazonáltal ez a rendelet sem mondta ki, hogy a zsidókat deportálni fogják az országból, bár kétségtelen, hogy egyes mondatait így is lehetett értelmezni. Valójában *ilyen szövegű rendeletet írásban nem adtak ki*. Ezért volt szükség az elkövetkező hetekben táviratilag vagy telefonon összehívott értekezletekre,

* Készült az MTA-Soros Alapítvány támogatásával.

ahol Baky László, Endre László (április 8-tól a III. vármegyei és községi-, IV. városi- és XXI. lakásügyi osztály felügyeletével megbízott belügyi államtitkár) és nem utolsósorban Ferenczy László részletesen tájékoztatták a helyi közigazgatási és közbiztonsági szervek vezetőit a deportálás módjáról, menetéről, a rájuk váró feladatokról.

Az április 7-i értekezleten Baky a fenti rendelet értelmében közölte a megjelentekkel: „a kassai csendőrkerület területéről a zsidók a közeljövőben ki lesznek telepítve”.¹²

Veesenmayer április 23-án már azt jelentette a birodalmi külügy-minisztériumnak, hogy „a Kárpát-térségben április 16-án megkezdődtek a gettózási munkák... Jövő hét végéig az akció előreláthatóan lezárul... Hozzákapcsolódva hasonló munka tervbe véve és már előkészületben van Erdélyben és más Romániával határos megyékben... Azután kerül sor a Szerbiával és Horvátországgal határos megyékre”.¹³

Ez utóbbi akció, a déli határsáv kiürítése ügyében táviratilag a Belügyminisztériumba rendelték április 19-re a szegedi, a pécsi és a szombathelyi csendőrkerületek parancsnokait, a nyomozó alosztályparancsnokokat és a rendőrség vezetőit.¹⁴ Így Szegedről Liptay László csendőr ezredes, az V. csendőrkerület parancsnoka, Finta Imre csendőr százados, az V. csendőrkerület nyomozó alosztályának parancsnoka és Buócz Béla rendőr főkapitányhelyettes jelentek meg az értekezleten, amelyen ismét Baky László elnökölt. A megbeszélésen közölték, hogy az alispánokat is meg kellett volna hívni, de valamilyen tévedés folytán ez elmaradt. Baky tájékoztatta a megjelenteket, hogy az ország északi és északkeleti részeiben folyamatban van a gettósítás, és most német kívánságra a jugoszláv határ mentén is egy sávból a zsidókat katonai okokból ki kell telepíteni. Az értekezletre késve érkező Ferenczy László csendőr alezredes kárpátaljai tapasztalatairól tartott tájékoztatót különös tekintettel a zsidók értéktárgy rejtetezéseire. Az értekezlet után a szegedi rendőrség írásos Tájékoztatót kapott a 6163/1944. B.M. res. számú rendelethez.¹⁵ E szerint a „kiürítés egyelőre a Bácskának a Ferenc-csatornáig terjedő alsó területére és a Tisza mentére szorítkozik egészen fel Martonosig. Ebbe a területbe belesznek Újvidék, Zombor, Zenta és Magyarkanizsa városai.”¹⁶ A rendelethez képest ebben a tájékoztatóban már valóban olyan információk szerepeltek, amelyek nem hagyhattak kétséget a „tisztozgatási művelet” valódi célját illetően:

„A kitelepített zsidókat egyelőre (kiemelés tőlem – M. J.) Szabadkán, Baján és Szegeden kell elhelyezni... Ezen a három helyen a kitelepített zsidók elhelyezéséről ideiglenesen gondoskodni kell üres raktárak, elhagyott gyártelepek, téglagyárak, zsidó épületek, imaházak stb. igénybevételével. Ezen felül ki kell alakítani ezekben a városokban a gettókat”. A végrehajtandó intézkedések olyan sora következett, melyek mind arra engedtek következtetni, hogy az elszállított zsidók bizonyosan nem fognak visszatérni otthonukba: „A zsidók lakásait az értekezleten elhangzottak szerint át kell adni olyan tiszteknek, köz- és magántisztviselőknak, valamint munkásoknak, akik megfelelő egészséges lakással nem rendelkeznek... Elvül szolgáljon, hogy minden zsidó vagyon az állam tulajdonába megy át, nemzeti vagyont képez, tehát biztosítani kell, hogy az ebből a célból megmenthető legyen... Különös gondot kell fordítani arra, hogy a készpénzt és értéktárgyakat, ékszereket a zsidók el ne rejtsek. Ezért szigorú személyi motozást kell tartani nemcsak akkor, amikor a lakásokról őket összeszedik, hanem akkor is, amikor az ideiglenes gyűjtőhelyekről őket elszállítják.”

A határvárosok zsidótlánítását – folytatta a Tájékoztató – „április hó 26-án reggel 5 órakor kell megkezdeni és folytatólagosan, lehetőleg 4–5 nap alatt befejezni”.

Rövid volt a határidő, így Buócz Béla az értekezletről hazatérve azonnal intézkedett. Szóbeli rendelkezésére április 20-

Mezei András / VÁRDÁN

*Kik a zsidókat a gettóba vitték,
a fogatosok Nagy Kálmánt irigyelték,
kinek a lova reggelre megellett,
a bűnös úttól így menekült meg.*

ZANATON, SHÖPTÉN

„Vannak-e Zanaton szép lányok?”
A bokám összecsaltant: „Alázatosan
jelentem, igenis, vannak!”
„No, mit nem kíván a szeme
ennek a piszkos zsidónak!”
A nyilas a pofámat szétverte.
Orrcsontom eltört. Szemem bedagadt.

„Hát, szép lányok vannak-e Shöptén?”
A bokám összecsaltant: „Alázatosan
jelentem, nincsenek.”
És ekkor a másik nyilas
épp a „hazugságom miatt”
a szétvert pofámat szétverte.
Lányok Shöptén, hej! Lányok Zanaton.

HIPPIS MEZTELENÜL

„Erre magának nem lesz szüksége!”
– mondta – és a rablott holmikhoz
dobta anyám fényképét, kék ingemet,
azt is elvette. Maradt a földre
terített pokrócon a bakancs, a kapca,
a hosszú gatya, a csajka, a borotvaszappan,
amim volt, minden egykupacban,
és ama fehér karika
gyűrűsujjamon lehúzhatatlan.

MITŐL

Ráber Lacit az őrmester maga korbácsolta meg.
„Én zsidó vagyok!” – ismételtette vele,
míg a derékszíj csontos vége mezítelen
hátára le-lecsapott –
Hallom a suhintásokat ma is: „Én zsidó vagyok!”

án Pap Róbert, a Szegedi Zsidók Központi Tanácsának elnöke jelentést tett, hogy pontosan hány és mekkora alapterületű helyiség tartozik a Szegedi Izraelita Hitközséghez, beleértve az Orthodox Imaházat, a zsidó menházat, irodahelyiségeket, valamint a régi zsinagóga épületét is.¹⁷ A következő napokban – szintén Buócz Béla szóbeli utasítására – a zsidó tanács elnökéhez intézett jelentés szerint „gőzerővel folyt” ezen helyiségek-ből a kiköltöztetés.¹⁸ „A régi templom kiürítése igen nehéz problémát”-t jelentett, mivel „a keményfából készült hosszú padokat 10 ember alig tudja kivinni az udvarra. . . . Az emeleti karzatról a padok csak az ablakon való leeresztéssel bocsáthatók le, csak szétfűrészeléssel.” De április 26-ra, a délvidéki akció első napjára, az „átadandó helyiségek”-ből a Szegedi Izraelita Hitközség díszterme, ennek előszobája, a Chevra (szentegylet) helyisége, az iskolaépület, a kistemplom s a volt cserkészotthon átadásra készen álltak.¹⁹ Április 27-én Pap Róbert már azt a „Bizalmas. Eltendő.” értesítést kapta, hogy a „főkapitányhelyettes úr rendelkezésének megfelelő helyiségek kiürítésre készen vannak. . . . Ma kora reggel a magyarkanizsaiak érkeztek meg. . . . A megérkezettek a csupasz földön fekszenek”.²⁰ A következő napokban újabb „transzportok”-at kellett elszállásolni.²¹ Hamvas Endre csanádi püspök mély megrendüléssel számolt be Serédi hercegprímásnak a helyi hatóságok gyors akciójának „eredményéről”:

„Fájdalmas benyomást tettek a Zentáról, Magyarkanizsáról és Zomborból ide terelt zsidók, kb. 2000-en, kiknek egy kis batyuvál kellett elhagyniuk nagy gyorsasággal otthonukat. Az itteni hatóságok nem tudták, hogy hamarjában hová helyezték el őket, és egyelőre a zsinagógában, zsidó iskolában és egy szalámigyár sertésólaiban juttatták őket fedél alá. (Az ólak már több hónapja üresek voltak.) Egy-egy iskolateremben 80 személy is szorong, férfiak, nők, gyermekek és aggok vegyesen.”²²

Endre László – mint azt népbírósi vallomásából megtudhatjuk – hivatalos körútja során május 1-én néhány órát Szegeden töltött:

„Meglátogattam a Szegeden és Szabadkán lévő táborokat, és mindjárt megbeszélést folytattam Buócz főkapitányhelyettesel. Abba az irányba mentem hazafelé, útba ejtettem Szegedet és kértem Buóczot, mutassa meg nekem az ott tervbevelt táborokat, és úgynevezett sertésszállásokat. Megállapítottam, hogy a zsidókat semmi körülmények között sem lehet ott elhelyezni, utasítottam a rendőrfőkapitányt arra, hogy keressenek más, egészségesebb elhelyezési lehetőséget, így történt az, hogy Szegeden, a Pallavicini uradalomba gyűjtötték össze a zsidókat”.²³

Hamvas püspök fent idézett május 11-i levele Endre szavait megerősíteni látszik: „A sertésólakból való átköltöztetés most van folyamatban. Endre László államtitkár mindjárt az első napokban megtekintette az ide hozott zsidókat és értesülésém szerint a helyzetüket maga is tarthatatlannak mondta.”²⁴ Ugyanakkor Endre ezen állításának némileg ellentmond a Pap Róberthez intézett április 29-i – tehát az államtitkár látogatása előtti – jelentés: „A latrina kérdése tárgytalanná vált, miután az áthurcolkodás a tulajdonképpeni rendeltetési helyre holnap reggel megkezdődik.”²⁵ Sajnos a jelentéstevő nem részletezi az átköltözés okát.

A *Szegedi Új Nemzedék* május 3-i száma szerint a legsürgesebb feladat a Délvidékről kitelepítettek „állandó jellegű elhelyezése”.²⁶ Ugyanis a számukra kiutalt „helyek nem elegendők”. „Ezeket a város távolabb eső részére költöztetik.”

A *Makói Újság* május 5-én felháborodottan számolt be arról, hogy a „makói zsidók élelmiszert gyűjtöttek” „a Szegeden gettóba zárt zsidók megsegítésére.”²⁷ „A rendőrségre érkezett feljelentésre az „élelmiszert lefoglalták, az »adakozó« zsidók” ellen pedig kihágási eljárást indítottak.

Buócz Béla kimutatása szerint 736 családot internáltak a szegedi kapitányságnál: 601 férfit, 1081 nőt, 584 gyermeket, összesen 2266 főt. E május 10-i jelentés pontosan részletezte azt is, hogy a Délvidékről áttelepítetteket hol helyezték el: a zsidó iskolában 795, a zsinagógában 430, a hitközségi székházban 160 és az akoltelepen 881 főt.²⁸ Tehát a szegedi rendőrkapitányságon nem tekintették sürgős feladatnak az akoltelepekről való átköltöztetést, még ha erre Endre László május 1-i látogatásakor esetleg utasítást adott is. Buócz számára nyilván nem volt kétséges, hogy ezek a családok úgyis csak rövid időt töltenek Szegeden, hiszen az április 19-i Tájékoztató egyértelműen kimondta, hogy a kitelepítettek elhelyezéséről csak „ideiglenesen” kell gondoskodni.²⁹

A délvidéki akció során fölmerült költözködési problémákkal a rendőrség mellett Tóth Béla helyettes polgármester is foglalkozott.

„A zsidók ügyében nem a rendeletek betűin rágódunk, hanem azoknak szellemét, célját nézzük és ehhez igazodunk a végrehajtás módja. Sok a dolgunk, hiszen a szegediekén kívül a délvidéki zsidók ügyével is nekünk kell foglalkoznunk” – nyilatkozta egy újságírónak.³⁰

Hamvas Endre – amint azt a Serédihez intézett levelében is jelezte³¹ – kérelemmel fordult Buócz Bélához, melyben felhívta a főkapitányhelyettes figyelmét „ama szomorú körülményre, hogy a Délvidékről Szegedre toloncolt megkeresztelt zsidók között igen sok katolikus van, . . . akik a vallásbeli kötelezettségeiknek ebben a környezetben nem tehetnek eleget.”³² Kérte, hogy a konvertitákat (kikeresztelkedetteket) különítsék el a zsidóktól, valamint „hogy vásár- és ünnepnapon számukra a szent mise és prédikáció hallgatása biztosíttassék.” A csanádi püspök levelét másolatban megküldte a főispánnak is, akitől a szegedi rendőrkapitányság május 19-i jelentése alapján, május 22-én azt a választ kapta, hogy „a Szegeden létesített délvidéki zsidótáborban lévő 63 zsidószármazású keresztény. . . május 14-én, vasárnap szentmisén részt vettek a Jezsuiták kongregációs termében. A többiek-től való elkülönítést a szegedi rendőrség végrehajtani már nem tudta, mert közben az egész tábor Bajára lett áttelepítve”.³³

A bajai polgármester, Bernhart Sándor a szegedi közigazgatási és közbiztonsági vezetőkhöz hasonlóan megkapta a 6163/1944. B.M. res. számú rendeletet és az ehhez kapcsolódó Tájékoztatót.³⁴ Április 24-én az „internálótáborok” – két magtárhelyiség és két iskola – már készen álltak a délvidékiek „fogadására”.³⁵ Április 27-én érkezett az első „transzport”, 309 fő Zomborból.³⁶ Másnap azonban Zalasdy csendőr alezredes, zombori csendőr szárnyparancsnok 80 főt átszállított a topolyai internálótáborba. Ugyanakkor „a reggeli vonattal csendőrségi kísérettel Palánkáról egy 281 főnyi transzport, míg Zomborból rendőr kísérettel 262 főnyi zsidó transzport kísértetett” a bajai táborba.³⁷ Április 29-én 916, április 30-án 971 fő volt a tábor létszáma.³⁸ Május 17-én a „bajai ideiglenes zsidó kiürítési táborral kapcsolatosan” a bajai rendőrkapitányság vezetője a korábbiaknál jóval nagyobb létszámváltozásról számolt be: „a tábor mai összlétszáma 5154.”³⁹ E hirtelen változás abból adódik, hogy újabb telefonrendeletek alapján Szabadka és Szeged kiürítési táborait is ide helyezték át.⁴⁰ „Május 17-én a szabadkai rendőrkapitányságtól 1749, ugyanaznap a szegedi rendőrkapitányságtól 2260 zsidó szállított be”⁴¹ – jelentette a bajai rendőrkapitány a polgármesternek.

Buócz Béla május 10-i jelentése szerint a szegedi tábor létszáma 2266 fő volt.⁴² Valószínűleg 6 főt visszatartottak Szegeden, mert elszállításukkal kapcsolatban problémák merültek fel. Így például biztosan Szegeden maradt Szabadi Gabriella és

édessanyja, özv. Szabadi Frigyesné ügyük végleges elintézéséig, akiknek érdekében Hamvas püspök levelet intézett a szegedi főispánhoz.⁴³

A bajai polgármester május 24-én kelt levele a belügyminiszterhez azt bizonyítja, hogy Bernhart, bár a hivatalos lapban megjelent és a bizalmasan kiadott rendeleteket, telefonutasításokat végrehajtotta, a rendeleteken túlmenő intézkedéseket nem kívánt végrehajtani. Mint írja:

„A táborban elhelyezettek közül egyre többen fordulnak hozzám és a rendőrhatalomhoz beadvánnyal, amelyhez csatolt okmányokkal igazolják, hogy megkülönböztető jelvény viselésére nem kötelezettek, vagy ha kötelezettek is, vegyes házasságban élnek, illetve azt adják elő, hogy nem délbácskaiak, csak ügyeik intézése végett vagy látogatás céljából tartózkodtak éppen Délvidéken, amikor a zsidók összegyűjtése foganatosított.”⁴⁴ Az addig hozzá érkezett kérvények 290 személy sorsát érintették, s mivel értesülése szerint „a gyűjtőtábor lakói hamarosan elszállításra kerülnek s minthogy a kérelmek elbírálása is némi időt igényel, tisztelettel kérem a Belügyminiszter Urat, hogy utasításával lehetőleg mielőbb ellátni méltóztassék.”

Bernhart Sándor május 26-án délelőtt 10 órakor kapta telefonon az utasítást dr. Ajtay Gábor belügyminiszteri osztálytanácsostól, hogy akik a hivatalos rendelkezések értelmében mentesítetteknek tekintendők, azok „nem szállítandók el Bajáról”.⁴⁵ Egyben arra is utasította a polgármestert, hogy alakítson bizottságot, amelynek tagjai a polgármester, a városi főjegyző és a rendőrség vezetője, és vizsgálják meg ezen személyek jogosultságát. Nem sokkal később, 10:35-kor, szintén telefonon Ajtay újabb utasítást adott:

„A gyűjtőtáborban lévő azon egyének is visszatartandók az elszállítás elől, akik nem a kiürített délbácskai területen laktak, hanem az ország egyéb részein s csupán átmenetileg tartózkodtak a kiürített területen (pl. üzleti úton, rokon látogatáson stb.). Ezeket rendőri fedezet mellett lakóhelyükre kell kísértetni s ott szabadon engedni.”⁴⁶

A bajai polgármester május 27-én du. 18 órakor kapta az értesítést, hogy „a bajai internáló tábor lakóinak elszállítására a Gestapo vonata megérkezett”.⁴⁷ Ugyanakkor azt is jelentették, „hogy Zalasdy csendőralezredes a német és magyar hatóságok közötti összekötő tisztet nem akar hozzájárulni ahhoz, hogy a táborban lakók közül bárki is bármi címen visszatartassék”. Bernhart azonnal telefonált Ajtaynak, akitől azt a választ kapta, „hogy úgy látszik az államtitkár úr intézkedett s arra kért, hogy tekintssem előző napi intézkedéseit tárgyatlannak.”⁴⁸

A fentiek arra engednek következtetni, hogy Zalasdynek Ferenczy Lászlóhoz hasonló szerepe volt a délvidéki akcióban, utóbbi szintén összekötő tisztként állandó kapcsolatban állt Endre Lászlóval, a zsidó ügyek intézésével megbízott belügyi államtitkárral. Ajtay nyilván tisztában volt azzal, hogy Zalasdyhoz képest alárendelt helyzetben van, s így nem vállalta előző napi utasításait. Zalasdy pedig – az államtitkárhoz hasonlóan – nem tartotta be a kivételezési rendeletet. A kitelepítés végrehajtása során az utasításokat rendszeresen telefonon kapta a bajai polgármester és rendőrkapitány, s így utólag a felelősség is nehezebben megállapítható (verba volant, scripta manent – a szó elszáll, az írás megmarad). Így a bajai táborban elhelyezett közel 5200 zsidónak minősített magyar állampolgárt május 27-én német vagonokban Sopronon át szállították ki az országból.⁴⁹ Rosenfeld József visszaemlékezése szerint az éjszakai bevagonírozás után május 28-án, pünkösd vasárnap volt a nagy deportálás.

„A vonat május 30-án ért az ausztriai Gänseidorfba. Itt nyitották ki először a vagonok ajtaját, itt kaptak először vizet és valami langyos levesfélét. A munkabírókat kiválogatták s ott tartották mezei munkára, a többieknek irány: Auschwitz.”⁵⁰

A szegedi és bajai hivatalokban azonban május végétől nem a Délvidékről elszállított emberek sorsával foglalkoztak. A polgármesteri hivatalokban a déli határsáv zsidótlanítása kapcsán már csak költségelszámolási problémák merültek fel. Ez ügyben Jaross belügyminiszter a 38.222/1944. III. számú bizalmas rendeletében tájékoztatta a törvényhatóságok első tisztviselőit.⁵¹ E szerint „a zsidók táborban való elkülönítésével kapcsolatos költségek” merülhettek fel, úgy mint 1. zsidók táborokba szállítása, 2. a zsidók magukkal hozott élelmiszer készletének elfogyásával azok élelmezése, 3. esetleg a tábor létesítése és berendezése. Mindezeket „a tábor fekvése szerint illetékes város vagy község köteles előlegezni, a költségeket azonban az államkincstár megtéríti”. A rendelet „a kiadások tekintetében általában a legszigorúbb takarékoság” érvényesítését írta elő. 1944. május 24-én „az Ada községből Szegedre elszállított zsidók szállítási költségei”-nek megtérítését kérte a zentai járás főszoigabírója Szeged polgármesterétől.⁵² A számvevőség javaslatára megszületett ugyan a határozat június 17-én, hogy kiutalandó 1690 pengő 58 fillér a község számára, a pénzt azonban csak – az adai előljárásság többszöri sürgetésére – augusztus 24-én küldték el.⁵³

A bajai polgármester augusztus 18-án terjesztette fel a belügyminiszterhez számadását:

„A kiadásoknál a leirat szellemének megfelelően igyekeztem a legszigorúbb takarékoságot érvényesíteni. Az élelmezési kiadások

nagyobb részét a táborban elhelyezettek a magukkal vitt pénzből fedezték. ... Napi és fejenkénti 1 P-öt számítva, tekintélyes tehertől mentesültünk. Kérem az előlegezett és kimutatott 23 729,82 P sürgős megtérítését”.⁵⁴

A m. kir. csendőrség központi nyomozó parancsnokságára május 30-án jelentés érkezett az addigi „zsidó mozgalmakról”: a szombathelyi csendőrkerületben 2675, a pécsi csendőrkerületben 1580, a szegedi csendőrkerületben 5275 fő zsidót helyeztek el gyűjtőtáborokban az április 26-án megindított „zsidótalanítás” során.⁵⁵ Azaz Lévai 21 700, Braham 21 000 és Stark 13 000 fős adatával szemben e dokumentum szerint 9530 személyt szállítottak el lakhelyükről.

Eddigi levéltári kutatásaim a szegedi csendőrkerülethez vonatkozóan megközelítően igazolták a nyomozói jelentést. S ha a további kutatások eredményei a többi adatot is megerősítik, akkor bizonyosnak látszik, hogy a délvidéki akció során közel 10 000 embert indítottak marhavagonokban „ismeretlen” útirányba a magyar közigazgatás, csendőrség, rendőrség emberei német tanácsadóikkal karöltve.

Ahogy a kormány tudomásul vette az ország német megszállását, Horthy szabad kezét adott a zsidórendeletekre vonatkozólag minisztereinek,⁵⁶ és a minisztertanács a németekkel történt szóbeli megegyezés⁵⁷ alapján rendeletzőnével megkezdte a „zsidókérdés radikális megoldását”, úgy a helyi közigazgatásban – beleértve a szegedi csendőrkerület területét a déli határsáv „kiürítésekor” – pontról pontra végrehajtották ezeket a rendeleteket. Bibó István szavaival élve

„A közigazgatás még emberségesebb részében is nagyobb részt abban a szellemben működött, hogy a törvényes magyar kormánynak a törvényes intézkedéseit hajtja végre, amelyek csupán kegyetlen és erőszakos végrehajtó közegek kezében vezettek különféle borzalmakra. Arról, hogy a magyar közigazgatásban mindezeknek az intézkedéseknek valami összefüggő és határos bojkottálása történt volna, ami az egy egyénre eső kockázatot lényegesen csökkentette volna..., nem volt szó, ... a tisztviselők nagyobb része... nem nézett szembe azzal a ténnyel, hogy egy gyilkos és rabló állam becsapásáról volna csak szó... Odáig csak nagyon kevesen jutottak el, hogy az államhatalmat gengszterbandának, rendeleteit papírcafatoknak s a velük való engedetlenséget, kijátszást és hamisítást erkölcsi kötelességnek tekintsék.”⁵⁸

JEGYZETEK

- Lévai Jenő: *Fekete könyv a magyar zsidóság szenvedéseiről*. Budapest, 1946. 149. old. Szó szerint megismétli állítását in: Lévai J.: *Zsidósors Magyarországon*. Bp. 1948. 150. old.
- Lévai J.: *Fekete könyv*... 314. old.; Lévai J.: *Zsidósors*... 467. old. Ferenczy László csendőr alezredes, mint ismeretes, a csendőrség összekötő tisztjeként a német biztonsági rendőrségnél 1944. május 3–július 9. között rendszeres jelentést tett a gyűjtőtáborokról és a deportálás menetéről.
- R. L. Braham: *A magyar Holocaust*. Bp. 1988. II. kötet, 50–53. old.
- Stark Tamás: *Magyarország második világháborús embervesztesége*, Bp. 1989. 37. old.
- Stark: i. mű, 34. old.; Braham: i. mű, II. kötet, 21. old.
- Braham: i. mű, II. köt., 21. old.
- Vádirat a náciizmus ellen* (Szerk.: Benoschofsky Ilona–Karsai Elek) I. kötet, Bp. 1958. 124–127. old.
- Vádirat*... I. köt., 53–54. old.
- Vádirat*... I. köt., 127–129. old.
- Vádirat*... I. köt., 123–124. old. Braham szerint – Lévai nyomán – április 4-én volt az értekezlet; Lévai: *Zsidósors*... 97. old.; Braham: i. mű, I. köt., 419. old.
- A sorrenden később annyit változtattak, hogy a miskolci csendőrkerület területével összekapcsolták a székesfehérvárit.
- Vádirat*... I. köt., 123. old.
- A *Wilhelmstrasse és Magyarország. Német diplomáciai iratok Ma-*

- gyarországról 1933–1944*. Összeállították: Ránki György, Pam-lényi Ervin, Tilkovszky Loránt, Juhász Gyula. Bp. 1968. 836. old.
- Belügyminisztérium irattára, Endre László, Baky László és Jaross Andor népbírósi perében Hajnácskóy László csendőrezredes, a pécsi csendőrkerület parancsnokának a népügyészségen tett tanúvallomása.
 - A Tájékoztató megtalálható: Bács-Kiskun Megyei Levéltár, Baja város polgármesterének iratai 29/1944. res.
 - A *Szegedi Friss Újság* című napilap 1944. április 30-i száma második oldalán a *Minden szabadkai zsidónak el kell hagynia május 3-áig a lakását* című cikkében beszámolt arról az „értésüléséről”, hogy „Bács megye középső részéről, így Újvidékről is Szabadkára, a Tisza-vonalról Szegedre, a Duna-vonalról pedig Bajára költöztetik át a délvidéki zsidókat”.
 - Országos Levéltár, Mikrofilmár, I. sorozat. 30. doboz, 72. cím 30. pagina. – A mikrofilmár *A szegedi gettóban megtalált iratok* címszó alatti dokumentumainak eredeti példánya, sajnos, nem található meg a szegedi zsidó hitközségben.
 - OL Mikrofilmár, I. s. 30. d. 42. p.
 - OL Mikrofilmár, I. s. 30. d. 25. p.
 - OL Mikrofilmár, I. s. 30. d. 39. p.
 - OL Mikrofilmár, I. s. 30. d. 20. p.
 - Esztergomi Primási Levéltár, Serédi Jusztinián iratai 3743/1944.
 - Új Magyar Központi Levéltár, Endre László, Baky László és Jaross Andor népbírósi pere, 1945. december 17.
 - Lásd 22. jegyzet.
 - Lásd 20. jegyzet.
 - Szegedi Új Nemzedék*, 1944. május 3. 3. old.
 - Makói Újság*, 1944. május 5. 2. old.
 - Csongrád Megyei Levéltár, Szeged város főispánjának iratai 847/1944.
 - Lásd 15. jegyzet.
 - (Vásárhelyi) *Népújság*, 1944. május 13. 5. old. – A 6163/1944. B.M. res. számú bizalmas rendelet szövege nem található ugyan a szegedi polgármesteri iratok között, de Tóth Béla h. polgármester népbírósi perében a népügyész azon kérdésére, hogy „Elolvasta ön a Baky-féle gettó rendeletet?”, azt válaszolta: „Elolvastam. Ráírtam, hogy »Azonnal Kemenessy tanácsnokhoz!» (Tóth Kemenessy Tibor tanácsnokot bízta meg a zsidó ügyek intézésével.) Az április 19-i belügyminisztériumi értekezlethez kapcsolódó Tájékoztatóról, mely a per mellékletei közt található, Tóth szintén elismerte, hogy megkapta. Tóth Béla népbírósi perének iratai a Belügyminisztérium irattárában találhatók.
 - Lásd 22. jegyzet.
 - CsML, szegedi főispáni iratok 456/1944.
 - Uo.
 - Lásd: 15. jegyzet.
 - Uo.
 - BKML, bajai polgármesteri iratok 34/1944 res.
 - BKML, bajai polgármesteri iratok 36/1944 res.
 - BKML, bajai polgármesteri iratok 39/1944 res.
 - BKML, bajai polgármesteri iratok 52/1944 res.
 - BKML, M. kir. rendőrség bajai kapitánysága iratai 706/1944.
 - Lásd 39. jegyzet.
 - Lásd 28. jegyzet.
 - Lásd 32. jegyzet.
 - BKML, bajai polgármesteri iratok 56/1944res.
 - Uo.
 - Uo.
 - Uo.
 - Uo.
 - BKML, M. kir. rendőrség bajai kapitánysága iratai 756/1944.
 - Rosenfeld József: *Emlékezés a bajai gettóra*. in: *MIOK Évkönyv 1973/74*.
 - CSML, szegedi mérnöki hivatal iratai 2357/1944.
 - CSML, szegedi polgármesteri iratok 9459/1944.
 - Uo.
 - BKML, bajai polgármesteri iratok 73/1944. res.
 - Országos Levéltár, K 148- BM elnöki oszt., zsidó állampolgárokra vonatkozó rendelkezésekkel kapcsolatos egyes iratok – 1944, 1200. csomó. A dokumentumot Karsai László bocsátotta rendelkezésemre. Részleteket közöl belőle Ember Mária: *Hajtú-kanyar*. Bp. 1977. 63–65. old.
 - OL Minisztertanácsi jegyzőkönyv, 1944. március 29.
 - OL Minisztertanácsi jegyzőkönyv, 1944. június 21.
 - Bibó István: *Zsidókérdés Magyarországon 1944 után*. In: *Válogatott tanulmányok*. II. kötet, 1945–1949. Bp., 1986. 638 old.